

BOEKBESPREKING

Het tijdschrift „FINANCIEEL OVERHEIDSBEHEER” 25 jaar.

door J. H. Textor

De omslag van het nummer van 15 Januari 1951 van het tijdschrift „Financieel Overheidsbeheer” draagt rechts bovenaan de aanduiding: „26e Jaargang, Nr 1.”

Terecht hebben redactie en uitgever dit nummer dan ook als jubileumnummer willen beschouwen en de voornaamste medewerkers verzocht te getuigen van al hetgeen in de afgelopen 25 jaar, welke het tijdschrift bestaat, op het terrein van het financieel overheidsbeheer is geschied en bereikt.

Sympathiek doet het aan, dat niet in het bijzonder de loftrumpet wordt gestoken over het blad zelf, — ofschoon daarvoor redenen genoeg zouden zijn — doch dat de inhoud in hoofdzaak is gewijd aan de ontwikkeling der overheidsfinanciën in de laatste kwarteeuw. Wel wordt in een aantal lezenswaardige artikelen gewag gemaakt van de betekenis van het blad voor twee verenigingen, die het als officieel orgaan gebruiken, t.w. de „Vereniging van comptabele ambtenaren bij overheidsbedrijven” en de „Vereniging van gemeente-accountants”. Op dit laatste contact komen wij straks terug.

Drie uiteenzettingen zijn verder gewijd aan de ontwikkeling resp. van de Rijks-, de Provinciale en de Gemeentelijke comptabiliteit in de afgelopen 25 jaren, waarin duidelijk de verschillen in de functies der drie hoofdgroepen van onze publiekrechtelijke organen worden belicht en de gevolgen daarvan voor het financiële beleid en de daarop betrekking hebbende administratie worden behandeld. Tevens blijkt hieruit wel zeer opmerkelijk het verschil tussen het object van de overheidsadministratie en dat van de administratie van private huishoudingen en het speciale cachet, dat de administratie van de publieke huishouding draagt.

Andere artikelen zijn o.a. gewijd aan de administratie der gemeenteontvangers en ontvangers van waterschappen, aan de boekhouding van gemeentebedrijven, aan de rijks-, provinciale en gemeentelijke belastingen, aan het examen gemeentefinanciën en aan de ontwikkeling van het boekhouden tot bedrijfsleer.

Aan een korte schets van de ontwikkeling van de controle der gemeentefinanciën en het hierboven reeds genoemde artikel betreffende de Vereniging van Gemeente-accountants willen wij thans nog in het bijzonder aandacht schenken. In de eerstgenoemde schets lezen wij onder meer het navolgende:

„Dikwijls is de vraag ter sprake gekomen of er plaats was voor een gespecialiseerde „gemeente-accountant”. Naar de mening van de vereniging is dat inderdaad het geval, omdat de goede uitoefening van de taak, naast algemene kennis der accountancy in haar uitgebreidste vorm, eist de kennis van het administratief recht in het algemeen en van alle daaruit voortvloeiende wetten en bepalingen, die dikwijls de werkwijze van de accountant bepalen, omdat bij het vaststellen van de deugdelijkheid van een rekening van de overheid nu eenmaal met deze wetten, maatregelen en bepalingen moet worden rekening gehouden. Bovendien is de gemeente-accountant adviseur van burgemeester en wethouders in vele specifieke gemeentelijk-financiële aangelegenheden en ten slotte moet in

aanmerking worden genomen, dat van de gemeente-accountant wordt verlangd een uitgebreide ervaring met de ambtelijke verhoudingen en de speciale sfeer, waarin bij de overheidslichamen, die toch bestuurd worden door colleges, die naast een zakelijke verantwoordelijkheid tevens een politieke verantwoordelijkheid hebben, wordt gewerkt. Naast de specialisatie in de techniek van de werkzaamheden mag dus worden gesproken van een zeer speciaal beroep. Ofschoon direct na de oprichting pogingen werden aangewend om tot samenwerking te geraken met het Nederlands Instituut van Accountants, hadden deze noch toen, noch later het gewenste resultaat.

Hierbij moet worden aangetekend, dat hoewel het Instituut zich op verschillende gronden keerde tegen het oprichten van een afzonderlijke vereniging van gemeente-accountants, ditzelfde Instituut zijn taak meer beperkte tot de accountancy in het vrije bedrijf, althans weinig belangstelling aan de dag legde voor de bijzondere aspecten van de gemeentelijke accountancy. In het algemeen echter dringt de eis naar specialisatie in het accountantswezen steeds meer op de voorgrond. Wellicht mag dus de hoop niet worden opgegeven, dat de algemene erkenning van specialisatie op dit terrein zal tot stand komen, en dat aan de opleiding van accountants voor het overheidsapparaat afzonderlijk aandacht zal worden besteed. Er schijnen aanwijzingen te zijn, dat dit inderdaad zal geschieden."

Uit het artikel betreffende de Vereniging van Gemeente-accountants citeren wij het volgende:

„In meerdere gemeenten hebben de eigen controlediensten hun 25-jarig jubileum — zonder herdenking! — achter de rug. Hun taak is in omvang en diepte steeds toegenomen. De bijzondere eisen te stellen aan de controle van een gemeentehuishouding heeft de publicaccountant op dit gebied meer en meer terrein doen verliezen. Meerdere gemeenten met een dagtaak voor een eigen controledienst zijn tot de instelling van een dergelijke dienst overgegaan. Meerdere andere gemeenten hebben zich aangesloten bij het centraal bureau voor verificatie en financiële adviezen van de vereniging van Nederlandse Gemeenten. Dit bureau is uitgebreid met een afdeling voor bedrijfseconomische controle en adviezen. Meer begrip is ontstaan voor de nodige onafhankelijkheid van de controledienst. Dit heeft vooral in de afgelopen jaren geleid tot een reorganisatie van bestaande diensten door deze uit het organisch verband van de secretarie te nemen en in te stellen zelfstandige diensten, waarvan het hoofd door de raad wordt benoemd. Aan nieuw opgerichte diensten is veelal deze organisatievorm direct gegeven.

De naam „accountantsdienst” heeft zijn intrede gedaan, waarin niet slechts een naamsverandering moet worden gezien dan wel een verbreding en verdieping van de taak van de dienst.

Naast de controlerende taak hebben de controlediensten van de oprichting af ook een adviserende taak gehad. Ook deze laatste is in de afgelopen jaren belangrijk uitgegroeid."

Wij wensen naar aanleiding van deze uitlatingen een en ander op te merken. Inderdaad zijn de publicaccountants in het algemeen van het terrein der controle van de gemeentelijke financiën en haar administratie teruggetreden. De controle op dit gebied wordt in hoofdzaak uitgeoefend door de ambtenaren van het centraal bureau voor controle en financiële adviezen der Ver. van Nederlandse Gemeenten en in de meeste — middelgrote en grote gemeenten — door eigen gemeentelijke con-

trôlebureaux. Voor een groot deel is deze ontwikkeling een gevolg van het feit, dat de adviesfunctie van de accountant bij de gemeente relatief een grotere rol heeft gespeeld dan bij vele private ondernemingen. De adviesfunctie is toch bij deze specialistische, op administratief-rechtelijke basis gegrondveste administratie bijzonder belangrijk, waarbij nog komt, dat de besturende organen een regelmatig en nauw contact met de adviseurs behoeven. Gelet op de omstandigheid, dat de contrôle van de algemene dienst der gemeente (niet die van de bedrijven, t.a. waarvan bij de wet een openbare deugdelijkverklaring van de rekening werd geëist) tot en met de gemeenterekening over 1949 als een taak van *intern* karakter was te beschouwen, is naar onze mening deze ontwikkeling niet onjuist te achten.

Er zijn echter twee, deze ontwikkeling vergezellende verschijnselen, die als niet juist moeten worden gesignaleerd.

Het eerste verschijnsel is, dat in vele gevallen de adviesfunctie een zodanig grote plaats innam, dat de contrôlefunctie in het gedrang kwam en deze contrôle dus werd uitgeoefend op een wijze, die uit vakkundig oogpunt niet te verantwoorden was. Het tweede verschijnsel is, dat het merendeel der controleurs op dit gebied niet speciaal voor dit beroep is opgeleid, doch is voortgesproten uit het corps der financieel-technische ambtenaren der gemeenten. De vakkennis betreffende de contrôle werd langs de weg der practische ervaring en aanvullende zelfstudie verkregen.

Dat er onder de gemeente-accountants zeer bekwame en deskundige krachten schuilen, is o.i. niet voor betwisting vatbaar, doch doet aan de algemene strekking van de aan de hiervoor genoemde verschijnselen verbonden bezwaren niets af. Trouwens de vereniging van gemeente-accountants heeft dit zelf van de aanvang af ingezien en zowel tot verbetering in de contrôle (en de daartoe noodzakelijke inzichten bij de besturende organen, die dikwijls zeer conservatief waren!) als tot verbetering in de opleiding het initiatief genomen. Dat zij daarin niet geheel kon slagen is o.i. een gevolg van het feit, dat enerzijds de gemeente-accountants het specialistisch karakter van hun beroep hebben overschat, en anderzijds de publicaccountants dit specialistisch karakter hebben onderschat, waardoor het niet mogelijk is geweest om in overleg de wegen en de middelen voor de oplossing van de problemen te vinden. Vooral nu de contrôletaak der gemeente-accountants door de wijziging der gemeentewet van 13 December 1950 (Stbl. K 575) in wezen niet meer als een interne doch ten volle als een externe taak moet worden gezien, is het zaak dat aan deze onbevredigende toestand een einde komt. Het bestek van dit artikel laat niet toe, hierop uitvoerig in te gaan, doch voor ons staat het vast, dat het mogelijk is met enige goede wil — die wij aan weerszijden aanwezig achten — tot een goede oplossing te geraken. Het is inderdaad belangrijk er naar te streven, dat de administratie der gemeenten, die een groot deel van het nationale inkomen tot zich trekken, wordt gecontroleerd op een wijze, die enerzijds uit vakkundig oogpunt volkomen verantwoord is en anderzijds tegemoet komt aan de gerechtvaardigde verlangens der gemeentebesturen om de beschikking te hebben over een apparaat, dat met dit specialistisch terrein volkomen vertrouwd is en zich doorlopend op de hoogte kan houden van de vele daarin voorkomende wijzigingen.

door Prof. Dr J. F. Haccoû

Wie dit boek van Dr A. de Graaff leest, wordt, ondanks de ogenschijnlijke droogte van de materie, geboeid. Niet alleen voor de historicus, ook voor de econoom bevatten de ruim 200 blz., waarin de auteur het beeld van de ontwikkeling der Nederlandse industrie heeft geschetst, een rijkdom aan materiaal, zowel op het gebied van de industrie als op dat van de externe organisatie in het algemeen. Het beknopte van deze behandeling heeft grote bezwaren, maar aan de andere kant veel aantrekkelijks. Het aantrekkelijke is zeker wel en vooral, dat een boek van deze omvang nog wordt gelezen en dat het ondanks de zekere oppervlakkigheid, welke het noodzakelijke gevolg van de beknopteheid is, toch aan de lezer het beeld geeft van een ontwikkeling in een twintigtal jaren, welke er mag wezen. Deze opmerkingen zijn noch als kritiek noch ook op enigerlei wijze als denigrerend bedoeld; integendeel, ik heb — ondanks bepaalde detailkritieken — groot respect voor de wijze, waarop de auteur het onderwerp heeft behandeld en voor de kennis van dit zo uitgebreide onderwerp, welke uit dit beknopte overzicht spreekt. Veel cijfers geven de ontwikkeling weer, al voelt men hier en daar het ontbreken van cijfers juist als een gemis, evenals een enkele maal het ontbreken van overeenstemming in de cijfers. Over het algemeen heeft de auteur voorkomen, dat er een teveel werd geboden. Het ontbreken van een inhoudsopgave en een register maken het raadplegen van dit werk uitermate moeilijk en is dan ook hogelijk onplezierig, evenals het ontbreken van een literatuurverantwoording. Juist omdat dit boek veel meer een raamwerk dan een uitvoerige documentatie is, zou het voor de lezer, die zich op bepaalde gebieden tot diepere studie voelt gedrongen, uitermate plezierig zijn geweest de geraadpleegde literatuur vermeld te vinden.

Het behoeft geen betoog, dat bij een dergelijke summie beschrijving als die, welke hier wordt geboden, vaak een evenwichtige behandeling ontbreekt, waarvan mede oorzaak zal zijn dat ook de gegevens wel niet evenwichtig ter beschikking staan; voor een geschiedschrijving ontbreken nog de archieven en dit was ook niet de opzet van auteur en redactie. Het onvermeld blijven van de aluminium-industrie en de Metallurgische Bedrijven te Arnhem, twee nieuwe takken van bedrijvigheid — welke alsmede illustratie zijn voor de in dit tijdvak ontwikkelde energie — is in het kader van de behandeling begrijpelijk, maar toch wel jammer.

De beheersende factoren voor de ontwikkeling tussen 1918 en 1939 (verder gaan de cijfers en ook over het algemeen de beschouwingen niet) lopen als grote lijnen door het boek heen en herhaaldelijk worden deze aan de hand van bepaalde takken van industrie geïllustreerd. De auteur stelt een aantal stuwende krachten, zowel van economische als buiten-economische aard, en laat ons zowel positieve als negatieve kanten van het ingrijpen van de overheid zien. Aan de hand van deze stuwende krachten moge hier een indruk van het boek worden gegeven. Als eerste stelt hij de toeneming en opbouw van de bevolking, welke tezamen met de toenemende welvaart oorzaak waren, enerzijds van een gestadig groeiende vraag, anderzijds van een grotere spreiding der behoeften. Daardoor werd de binnenlandse markt ruimer en bood dus óf een hechtere basis voor de bestaande of te vestigen industrieën óf wel maakte het ontstaan van nieuwe takken van bedrijvigheid mogelijk. Illu-

stratief voor de verhoogde welvaart zijn, naast tal van andere verbruiksartikelen, de rijwielindustrie en de meubelindustrie. Het blijkt, dat ook in de crisis na 1929 niet dadelijk een omslag in die welvaart komt, maar dat juist voor de conjunctuur het beeld van de industrie uitermate heterogeen is. Op tal van plaatsen worden ook de gevolgen van gewijzigde levensgewoonten op de ontwikkeling geïllustreerd.

De tendenz der dalende exportquote werkt, zoals bekend, naar twee kanten; aan de ene kant beperkte zij de afzet van de Nederlandse industrie naar het buitenland en aan de andere kant beperkte zij de invoer in Nederland en schiep daardoor mogelijkheden voor de industrie in het eigen land. In tal van gevallen, zo o.a. voor cement, fietsen, blikwaren, steenkool, zout en fietsbanden, wordt dit met cijfers geïllustreerd.

Uiteraard neemt een andere stuwende kracht, de ontwikkeling der techniek en de daarmee verband houdende mechanisatie een grote plaats in. Terecht wordt erop gewezen, dat de ontwikkeling der techniek niet alleen heeft geleid tot het ontstaan van grote bedrijfseenheden, doch dat integendeel de electriciteit juist uitermate van betekenis is geweest voor de handhaving van het kleine bedrijf, ook in de industrie. Belangrijk is ook, dat rationalisatie heeft plaats gevonden zonder in de meeste gevallen het karakter van het bedrijf te veranderen. Bij tal van bedrijfstakken worden de mechanisatie en haar gevolgen in het kader van het geheel uitvoerig geschetst.

Voor de industrialisatie als geheel wordt naast de betekenis van de gecreëerde nieuwe mogelijkheden gewezen op het belangrijke feit, dat juist door de mogelijkheid om het duurzame productie-apparaat in het buitenland te kopen, de outillage steeds aan de spits kon blijven, waardoor de productiekosten zo laag en de concurrentiekracht zo sterk mogelijk bleven. Ook wordt gewezen op een thans uitermate actueel vraagstuk, n.l. de grote betekenis voor de hele ontwikkeling van de interne financiering, juist door het systeem van de fiscale heffing uitsluitend van de uitkeringen, waardoor het de ondernemingen mogelijk werd om belastingvrij te reserveren. Door deze industrialisatie met behulp van de interne besparingen werd op den duur in Nederland een structuur verkregen, welke het mede mogelijk heeft gemaakt de slagen op te vangen, welke ons volk werden toegebracht, en aan hen, die van oordeel zijn, dat een dergelijke financieringswijze zeer grote bezwaren heeft, moge, evenals aan hen die menen dat een heffing van 52 % van de winsten der ondernemingen zonder ernstige repercussies in de toekomst zal blijven, lezing van dit boek worden aanbevolen.

Dr De Graaff meent, dat, hoewel de belangstelling van de overheid ongetwijfeld stimulerend heeft gewerkt, zij toch weinig blijvend succes heeft gehad. Op tal van plaatsen wordt op de invloed van de politiek van de overheid nader ingegaan en over het algemeen meent de schrijver tot de conclusie te kunnen komen, dat de nadelen de winst hebben overtroffen.

Wij zien in het beeld bepaalde hoogtepunten — de hoogovens, de mijnen, de zoutindustrie, de activiteit van de B.P.M. op Pernis, de rayonindustrie, de ontwikkeling der metaalindustrie in tal van onderdelen, Philips — doch daarnaast ook de strijd tussen het oude ambacht en de nieuwe industrie, welke weliswaar in de meeste gevallen door de laatste is gewonnen, maar dan toch niet altijd tot grote bedrijven heeft geleid. Zo zijn er bedrijfstakken, waarin het kleinbedrijf bleef overheersen (betontegelindustrie b.v.). Doch ook worden ons de krachten van integratie

en differentiatie geschetst; wij lezen b.v. hoe de importeur fabrikant wordt (behangselpapier en fietsen), doch ook hoe elders de beperktheid van het binnenlandse afzetgebied de specialisatie belemmert.

De betekenis van de kolenveredelingsindustrie voor de industriële ontwikkeling hier te lande komt herhaaldelijk naar voren.

Uitermate interessant is de wijze, waarop herhaaldelijk de invloeden van de machtsvorming, de haar beheersende krachten en de repercussies worden beschreven. Voor wie nog mocht twifelen aan de omvang van de kartels hier te lande, zijn de beschouwingen van Dr De Graaff ongetwijfeld uiterst leerzaam en ook het feit, dat naar diens mening deze in tal van gevallen het herstel in andere bedrijfstakken hebben tegengehouden. In dit verband moge ook de aandacht worden gevraagd voor de conclusie, dat door de stijging van het loonpeil in de beschutte bedrijven dispariteiten zijn ontstaan, welke een schadelijke invloed elders hebben gehad. De conclusie, dat de vakbeweging in de depressie het meest actief zou zijn, lijkt zonder nadere illustratie echter als algemene stelling niet houdbaar.

Belangwekkend is, wat gezegd wordt over de kentering in de mentaliteit. Terwijl de opbouw van de industrie met de snelle groei geschiedde in zelfvertrouwen, steunend op eigen kracht, constateert de schrijver, dat na 1930 steeds meer het heil in de groep wordt gezocht: contingentering, kartelvorming enz. Dit verschijnsel neemt men ook elders waar en naast de wens tot behoud van de materiele omstandigheden en de grotere investeringen, welke het bedrijf een grotere starheid en dus ook kwetsbaarheid verleenden, ziet hij een oorzaak in de aflossing der generaties. Het komt ons voor, dat dit mede een factor kan zijn geweest, maar dat toch ook waar de oude generatie de teugels in handen hield, dezelfde verschijnselen vallen waar te nemen. Het is de vraag of het juist is, dat minder vertrouwen in eigen kracht bestond en dat men zich meer ging baseren op de kracht der collectiviteit. Het komt ons voor, dat hier veel meer sprake is van een sociale ontwikkeling welke in alle lagen der maatschappij kan worden waargenomen: de wens naar zekerheid. De hele ontwikkeling op politiek en economisch gebied met enkele jaren van welvaart (1925—1929) en daarna de terugslag, welke weliswaar op bepaalde gebieden later intrad, hield tevens een appel in aan het rechtvaardigheidsgevoel. Doch daarnaast leidde de hele ontwikkeling in de jaren twintig ertoe, dat de machtsgroeperingen — zowel op politiek als op economisch gebied — sterker werden, niet omdat de grotere kennis van de invloed der machtsfactor de lust om daarvan gebruik te maken — zoals de schrijver betoogt — krachtig zou hebben gestimuleerd, maar omdat de macht der arbeiders steeds sterker werd en de ondernemingen dwong hier iets tegenover te stellen, terwijl bovendien het internationale goederenverkeer steeds meer in een keurslijf werd geperst, dat dwong om te zoeken naar middelen en wegen om zich te handhaven. Ook dit krachtenspel heeft tal van ondernemers van de oude generatie gedwongen, vaak tegen hun zin en overtuiging, mogelijkheden en kansen aan te grijpen, welke zij onder andere omstandigheden wellicht zouden hebben verworpen.

Hoe moeilijk een beschrijving van het patroon van de industrie is, wordt ons in het werk van Dr De Graaff bij herhaling duidelijk, maar ook hoe voorzichtig men moet zijn met generaliserende conclusies en hoe betrekkelijk in vele gevallen de cijfers zijn. Echter, ook wordt weer eens duidelijk hoe voorzichtig men moet zijn met ingrijpen in dit uiterst

rijk geschakeerde beeld en hoe grondig de kennis moet zijn voordat een buitenstaander — en daaronder de overheid — dit kan doen. Elke maatregel, elke wijziging in de techniek kan hier of elders gevolgen hebben, welke men niet of moeilijk kan voorzien.

Wij achten deze summier schets van de ontwikkeling van de Nederlandse industrie tussen de beide wereldoorlogen een aanwinst voor de econoom, die zich uit hoofde van studie, werkkring of uit belangstelling op dit gebied wenst te oriënteren.

Prof. Dr. O. Bakker, STATISTIEK deel III, tweede boek, Marktonderzoek, bewerkt door A. Bakker, Uitg. J. Muusses - Purmerend 1950

door B. G. F. Buys

In deze afsluiting (?) van de bekende „trilogie” in vier boeken (1) behandelt Prof. Bakker in vruchtdragende samenwerking met A. Bakker de toepassing van de statische methode op het gebied van het marktonderzoek. Na een korte inleiding over de theorie van het marktonderzoek in het algemeen wordt de behandeling, zoals de schrijver in het voorwoord aankondigt, zoveel mogelijk beperkt tot de statistische aspecten van het marktonderzoek. Daarmede schaart zich Prof. Bakker in de rij van degenen, die de vraagstukken der marktanalyse in de eerste plaats als statistici hebben benaderd (Dr. Stridiron, Handboek voor de Statistiek (2), hfdst. III en IV, Dr. Verdoorn, Marktanalyse (3)). Degene die alleen van deze literatuur zou kennis nemen, zou daarmede een vrij eenzijdige kijk gekregen hebben op het terrein van het marktonderzoek. Ook wanneer hij tevens kennis genomen zou hebben van het boek van Dr. Van Rees (4) en de beide boekjes van H. Th. Vreede (5), zou het gebied dat hij had overzien weinig verder gereikt hebben dan dat der macro-economische beschouwingwijze. De voor de commerciële leiding zo belangrijke concrete micro-economische gegevens (gedetailleerde gegevens over invoerrechten, namen van wederverkopers, namen van concurrenten enz.), voor het vinden en systematisch opsporen waarvan zeker richtlijnen zijn te geven, vinden geen behandeling in de genoemde Nederlandse boeken.

Zo dit al een verwijt mocht zijn aan de algemene boeken over marktonderzoek, het treft zeker niet het onderhavige boek van Prof. Bakker, dat zich doelbewust beperkt tot de statistische aspecten van het marktonderzoek. Zoals alle boeken uit de serie Statistiek is dit een prettig boek geworden, dat een goed algemeen overzicht geeft, zij het ook dat het nergens bijzonder diep gaat. Dit is echter niet de bedoeling van de schrijver geweest en daarom zou critiek op het feit, dat vele paragrafen opsommingen zonder kritische analyse zijn, niet billijk zijn.

Voor de bedrijfsman valt het accent bij de gebruikte voorbeelden wel erg op de bekende algemene statistieken van het C.B.S.; iets meer aandacht aan andere bronnen in de voorbeelden zou het belang van deze bronnen voor het kwantitatieve marktonderzoek duidelijker naar voren gebracht hebben.

De eerste twee hoofdstukken van het boek bieden voor degenen, die reeds vertrouwd zijn met de theorie van het marktonderzoek (hfdst. I) en de berekening van de grootte van de afzetmarkt weinig of geen nieuws. De arbeidsmarkt en de inkoopmarkt worden slechts „genoemd”.

In hoofdstuk III worden een aantal interessante toepassingen behandeld.

Het slothoofdstuk IV behandelt de toepassing van steekproefmethoden op het gebied van onderzoek van de reclame; omdat reclame evenals marktonderzoek een middel tot verkoopbevordering is, wordt deze toepassing een afzonderlijk hoofdstuk waardig gekeurd.

Zoals gezegd een prettig boek voor degene, die voor het eerst een zeker algemeen beeld van de mogelijkheden van de toepassing van de statistische methode op gebied van het marktonderzoek wil leren kennen; tenslotte voor degene die wat meer van het vak weet interessant door de voorbeelden in het tweede gedeelte van het boek.

1. De andere delen zijn:
 - a. Deel I De statische methode. 5de druk 1947.
 - b. Deel II De toepassing van de statische methode. 4de druk '45.
 - c. Deel III Eerste boek. Bedrijfseconomische statistiek. 1ste druk 1950.
 2. Dr J. Stridiron, Handboek der Bedrijfseconomische Statistiek. 3de druk Utrecht, 1947.
 3. Dr P. J. Verdoorn, Grondslagen en Techniek van de marktanalyse, Bedrijfseconomische Monographieën Deel XVI, Leiden 1950.
 4. Dr J. van Rees, Inleiding tot het marktonderzoek, Wassenaar 1946.
 5. H. Th. Vreede, Methodische marktcontrole, Purmerend 1946.
H. Th. Vreede, Marktonderzoek, Purmerend 1946
-